

LA LLIBERTAT RELIGIOSA EN EL CONSTITUCIONALISME ESPANYOL. LES CREENCES DISSIDENTS¹

Federico Vázquez Osuna

*Centre d'Estudis Històrics Internacionals
Universitat de Barcelona*

Resum

La intolerància religiosa caracteritza el període contemporani espanyol, tret del Sexenni revolucionari (1868-1874), la Segona República (1931-1939) i la monarquia parlamentària actual (Constitució de 1978). Durant el segle XIX van predominar les constitucions doctrinàries que van declarar el catolicisme la religió oficial de l'Estat, al qual obligaven al manteniment del clergat i el culte catòlics, després de les diferents desamortitzacions dels béns eclesiàstics. La dissidència religiosa va ser perseguida i reprimida. Amb la Revolució de 1868 va començar un breu període de llibertat religiosa i a Catalunya van establir-se permanentment les primeres esglésies protestants: assemblees de germans, metodistes, baptistes i l'Església Espanyola Reformada Episcopal (comunió anglicana). Durant bona part del període contemporani, els protestants van viure la segregació i la discriminació per la seva dissidència religiosa. La Constitució de la Segona República va optar pel laïcisme: va declarar que l'Estat no tenia cap religió oficial i va promulgar la llibertat religiosa. La victòria del general Franco a la Guerra Civil va comportar en matèria religiosa novament l'oficialitat del catolicisme i la persecució de la dissidència religiosa. La llibertat religiosa no fou una realitat plena a Espanya fins a la Constitució de 1978.

Paraules clau: llibertat religiosa, constitucionalisme espanyol, persecucions religioses, intolerància religiosa, història contemporània, baptistes, assemblees de germans, metodistes, anglicans, Església Espanyola Reformada Episcopal.

LA LIBERTAD RELIGIOSA EN EL CONSTITUCIONALISMO ESPAÑOL. LAS CREENCIAS DISIDENTES

Resumen

La intolerancia religiosa caracteriza la historia contemporánea de España, a excepción del Sexenio revolucionario (1868-1874), la Segunda República y la actual monarquía parlamentaria (Constitución de 1978). Durante el siglo XIX predominaron en España las

1. Article de la conferència impartida amb el mateix títol pel seu autor el 17 de novembre de 2011, en el cicle de conferències per la Societat Catalana d'Estudis Jurídics per al curs 2011-2012.

constituciones doctrinarias que declararon el catolicismo como la religión oficial del Estado, que estaba obligado al mantenimiento económico del culto y de los ministros de esta confesión, después de la desamortización de los bienes de la Iglesia. La disidencia religiosa fue perseguida y reprimida. Con la Revolución de 1868 comenzó un breve periodo en el que se estableció la libertad religiosa y en Catalunya empezaron a organizarse las primeras iglesias protestantes: asambleas de hermanos, metodistas, bautistas y la Iglesia Española Reformada Episcopal (comunidad anglicana). Durante gran parte de la etapa contemporánea, los protestantes vivieron un régimen de segregación y discriminación como consecuencia de su disidencia religiosa. La Constitución de la Segunda República optó por el laicismo: declaró que el Estado no profesaba ninguna religión y promulgó la libertad religiosa. La victoria del general Franco en la Guerra Civil española condujo a la proclamación de nuevo del catolicismo como la religión oficial del Estado y la persecución de la disidencia religiosa. La libertad religiosa no fue de nuevo una realidad en España hasta la Constitución de 1978.

Palabras clave: libertad religiosa, constitucionalismo español, persecuciones religiosas, intolerancia religiosa, historia contemporánea, bautistas, asambleas de hermanos, metodistas, anglicanos, Iglesia Española Reformada Episcopal.

RELIGIOUS FREEDOM IN SPANISH CONSTITUTIONALISM. DISSIDENT BELIEFS

Abstract

Religious intolerance characterizes the contemporary history of Spain except for the Six Revolutionary Years (1868-1874), the Second Republic (1931-1939) and the current parliamentary monarchy (Constitution of 1978). During the 19th century doctrinal constitutions predominated in Spain, declaring Catholicism as the official state religion and forcing the state to financially maintain Catholic worship and ministers after the confiscation of church property. Religious dissent was persecuted and repressed. A brief period of religious freedom started with the Revolution of 1868 and the first Protestant churches began to be organized in Catalonia: Assemblies of Brethren, Methodist, Baptist and the Spanish Reformed Episcopal Church (Anglican Communion). For much of the contemporary era, Protestants lived under a regime of segregation and discrimination as a result of religious dissent. The Constitution of the Second Republic opted for secularism, declaring that the state did not profess any religion and approving religious freedom. General Franco's victory in the Spanish Civil War once again led to the proclamation of Catholicism as the official state religion and the persecution of religious dissent. Religious freedom was not to become a reality again in Spain until the 1978 Constitution.

Keywords: religious freedom, Spanish constitutionalism, religious persecutions, religious intolerance, contemporary history, Baptist, Assemblies of Brethren, methodist, Anglican communion, Spanish Reformed Episcopal Church.

LA LIBERTÉ DE CULTE DANS LE CONSTITUTIONNALISME ESPAGNOL.
LES CROYANCES DISSIDENTES**Résumé**

L'intolérance religieuse caractérise l'histoire contemporaine de l'Espagne, à l'exception du Sexennat démocratique (1868-1874), de la Seconde république (1931-1939) et de l'actuelle monarchie parlementaire (Constitution de 1978). Le XIXe siècle voit la prédominance des constitutions dogmatiques, qui déclarent le catholicisme comme étant la religion officielle de l'État. Celui-ci est obligé de subvenir aux besoins du clergé et du culte catholiques, à la suite de l'application des lois de désamortissement des biens de l'Église. La dissidence religieuse est réprimée et fait l'objet de mesures de persécution. Avec la Révolution de 1868, on assiste à une brève période de liberté de culte où les premières Églises protestantes s'installent de manière permanente en Catalogne: les Assemblées de frères, les méthodistes, les baptistes et l'Église épiscopale réformée espagnole (Communion anglicane). Pendant une grande partie de l'époque contemporaine, les protestants sont victimes de ségrégation et de discrimination, comme conséquence de leur dissidence religieuse. La Constitution de la seconde République se prononce en faveur du laïcisme: elle déclare que l'État ne reconnaît pas de religion officielle et défend la liberté de culte. La victoire du général Franco, marquant la fin de la guerre civile espagnole, conduit de nouveau à la proclamation du catholicisme comme religion officielle de l'État et à la persécution des dissidents religieux. Il faut ensuite attendre jusqu'à la Constitution de 1978 pour que la liberté de culte soit à nouveau reconnue.

Mots-clés : liberté de culte, constitutionnalisme espagnol, persécutions religieuses, intolérance religieuse, histoire contemporaine, baptistes, Assemblées de frères, méthodistes, anglicans, Église épiscopale réformée espagnole.

La llibertat religiosa és un dret que s'origina com a conseqüència de la Reforma religiosa que va viure Europa al segle XVI i les posteriors reformulacions que va tenir al segle XVII, dret que posteriorment va ser recollit per la Il·lustració i plasmat en les constitucions dels Estats Units de 1787 i de França de 1791. La Constitució espanyola de 1978 reconeix el dret a la llibertat religiosa. Pot ser que això no ens digui gaire cosa ni ens informi de la dura lluita de molts fidels i de moltes confessions religioses al llarg de la història perquè l'ordenament jurídic la considerés. Van haver de transcórrer molts segles abans no fou acceptada com un dret. Com succeeix en l'aconseguit dels drets fonamentals de la persona, la llibertat religiosa també està tenyida de sang, de moltes morts i víctimes, de molt dolor. Els drets fonamentals no van caure del cel, com es diu popularment: si avui els tenim i en gaudim —aquesta conferència n'és un exemple: llibertat d'expressió i de càtedra i dret de reunió—, és gràcies a molts segles de lluites per al seu

aconseguint. Aquesta obvietat crec que en certs àmbits no es té prou en compte i sovint passa desapercebuda, com succeeix amb la resta de drets fonamentals. Crec que els drets es tenen i se'n gaudeix, però alhora s'ha de lluitar per mantenir-los: és la nostra obligació, igual que van fer les generacions que ens precedeixen quan van aconseguir-los. Al mateix temps que sempre ens demanen unes obligacions. No hi ha drets sense obligacions.

Per sustentar el discurs sobre unes definicions pròximes, sense entrar en teories jurídiques ni tecnicismes legals, perquè el ponent no és jurista, sinó historiadore, partirem del que estableix l'article 16.1 de la Constitució de 1978, que garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte dels individus i les comunitats sense cap més limitació, en les seves manifestacions, que la necessària per al manteniment de l'ordre públic protegit per la llei. La llibertat ideològica garanteix l'elaboració, la conclusió i l'adopció de respostes pròpies sobre les diferents manifestacions de la vida i l'existència, fet que conforma un nucli d'idees que són particulars i, per això mateix, qüestionables. La llibertat religiosa garanteix la capacitat que té la persona d'assumir propostes alienes, que li són ofertes com a creences i ordenen la seva vida personal i social, i que accepta sense coacció o intimidació per mitjà d'un acte de fe. La llibertat religiosa implica llibertat per a creure o no, per a manifestar les pròpies creences i per a comportar-se d'acord amb aquestes. La llibertat de culte és la manifestació externa de la creença per mitjà de ritus, cerimònies i pràctiques d'homenatge a la divinitat. En aquest dret es distingeix la llibertat ideològica de la religiosa. D'aquesta forma, la creença i l'acte de culte constitueixen allò que s'anomena pròpiament el *fet religiós*. El text constitucional no al·ludeix a la llibertat de consciència, també denominada *consciència moral*, que és el coneixement de les pròpies accions d'acord amb la rectitud: la bondat o la maldat. Tanmateix, la llibertat religiosa no es pot concebre sense la llibertat de consciència, perquè en forma part, i sense aquest element significaria una il·lusió o banalitat.

Aquesta exposició també se centra en la història religiosa europea, amb una dinàmica pròpia, la qual no és exportable en les seves conclusions, etapes i períodes a altres cultures i tradicions religioses de la resta del món. Tanmateix, aquestes dinàmiques diferents queden d'alguna forma unides i relacionades amb la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà de 1789, ja que va establir que «ningú ha de ser molestat per les seves opinions, fins i tot religioses» (article 10). I amb la Declaració Universal dels Drets Humans de 1948, que afirma en l'article 18 que «[t]ota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió; aquest dret comporta la llibertat de canviar de religió o de convicció i la de manifestar-les individualment o en comú, en públic o en privat, mitjançant l'ensenyament, la predicació, el culte i l'acompliment de ritus». L'article 9 del Conveni per

a la Protecció dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals també protegeix la llibertat religiosa, com l'article 18 del Pacte Internacional dels Drets Civils i Polítics. Uns continguts que posteriorment van ser recollits per la Constitució de 1978. Des d'aquesta perspectiva, l'exposició té una confessió central que és l'eix sobre el qual se sustenta tot el discurs històric: l'Església catòlica, l'oficial durant tota l'època contemporània, tret del període que s'inicia amb la Revolució de 1868, la Gloriosa, la Segona República i l'actual monarquia parlamentària. La situació d'oficialitat del catolicisme és molt semblant a la d'altres països que van proclamar oficial aquesta confessió o una altra. La dissidència religiosa té a veure amb la població que creu i practica una religió diferent de l'oficial, mentre que una ideologia és subversiva quan divergeix de la que sustenta l'Estat. De vegades pot semblar que es parla de l'Església catòlica com un tot, un conglomerat, però al llarg de la història ha estat molt diversa i ha tingut dins seu comportaments eclesiàstics i religiosos molts diferents entre si: alguns van teoritzar sobre la tolerància religiosa o van donar suport a la revolució liberal, mentre que la jerarquia eclesiàstica va oposar-s'hi, per exemple. Quan esmentem l'Església catòlica ens referim a la seva jerarquia, nomenada pel papat amb el vistiplau de la monarquia, i a les directrius que marca. Aquesta exposició no entra en els aspectes espirituals de les diferents tradicions religioses que tracta, sinó que entra només en l'aspecte temporal, és a dir, en el comportament històric, social i polític.

Per a aproximar-nos a la dinàmica històrica de les creences dissidents que van arrelar a l'Estat contemporani, ens centrarem en les diferents esglésies reformades que van començar a establir-se a Barcelona des de la segona meitat del segle XIX: metodistes, assemblees de germans, baptistes i l'Església Reformada Episcopal Espanyola, després d'haver-les investigat en els diferents arxius de l'Estat. Per a fer el discurs més lleuger i entenedor, els anomenarem protestants o evangèlics, perquè totes aquestes denominacions formen part d'aquesta branca del cristianisme. Durant el franquisme també podem veure com la comunitat jueva de Barcelona va ser perseguida i controlada per la fidelitat a la seva fe. La quotidianitat de les unes i l'altra és la que ens informarà de les diferències entre un règim polític de confessionalitat i un de llibertat religiosa.

La història del catolicisme espanyol és de defensa de la seva oficialitat i primacia, el mateix que van fer algunes esglésies reformades, com l'anglicana al Regne Unit, la luterana en alguns principats d'Alemanya, Dinamarca i Suècia, o la calvinista a Escòcia. La Reforma va ser una ruptura de la cristiandat coneguda fins llavors, amb una nova formulació teològica en alguns aspectes, però bàsicament el que perseguia era la ruptura amb el poder extranacional i espiritual que era el papat. És per això que la Reforma no va ser uniforme, sinó que hi va haver moltes reformes, que per regla general atenyien un territori. En molts casos no era una

qüestió nacional; posem pel cas la denominació luterana que va dividir la cultura germànica, la d'una nació cultural. Tot plegat significa que alguns territoris reformats van adoptar el sistema de Constantí, com des del segle IV havia fet l'Església catòlica: l'Església sacralitzava i ungia el poder polític i instava els seus fidels a acatar l'autoritat civil; a canvi, l'organització política li prestava tot el seu poder polític, econòmic i social. Aquest sistema fou la font que va alimentar les guerres de religió que van devastar i empobrir Europa als segles XVI i XVII: els estats que havien assumit la Reforma contra els estats catòlics. Al rerefons, s'enfrontaven dues visions polítiques diferents, que van esclatar al segle XVI: l'organització política que havia instaurat la Reforma, amb una Església que quedava en un segon pla, després de perdre els seus privilegis, preeminències i possessions, circumscrita a un territori; i l'Església catòlica, subjecta a l'autoritat papal, i a Espanya al rei, i al tipus de societat que s'havia conegut fins llavors amb els privilegis, els delmes, les butlles, els ordes religiosos, el sistema eclesiàstic, les possessions...

Les esglésies nacionals, oficials, beneficien els seus membres en detriment dels que no ho són. No és una qüestió exclusiva del catolicisme espanyol. Això ja va succeir a l'Imperi romà, quan els cristians van ser perseguits perquè qüestionaven amb les seves creences l'autoritat religiosa de l'emperador. I succeeix avui en alguns països musulmans, per exemple, on es prohibeix l'activitat proselitista de les denominacions cristianes perquè l'Estat és oficialment islàmic. L'Església catòlica espanyola en l'etapa contemporània mostrava massa signes d'arcaisme i de desentendre's de la modernitat, de tot el moviment cultural i intel·lectual que arrencà amb la Il·lustració. El catolicisme oficial en l'etapa contemporània va estar oposat al liberalisme i a l'organització política que preconitzava. En aquest sentit, alguns països germànics i altres d'anglosaxons estaven en matèria religiosa molt avançats respecte al catolicisme.

No es pot comprendre la llibertat religiosa (des d'ara, quan es parla d'aquesta llibertat, també implica la de culte) sense tenir en compte la Reforma religiosa del segle XVI, perquè va destruir la noció de *cristiandat* que es tenia des de l'alta edat mitjana i les relacions de poder que havien imperat: es podia ser cristià sense acceptar l'autoritat papal (religiosa i temporal), cosa que ja havia quedat acreditada amb el cisma de les esglésies orientals o ortodoxes, sota l'obediència del patriarca de Constantinoble i de l'emperador bizantí. El resultat fou una Europa molt diferent de la coneguda fins llavors, cosa que va impedir que el papat l'assimilés. No fou fins al Concili II del Vaticà (1961-1965) que el papat va acceptar la realitat sorgida a Europa entre els segles XVI i XVII i va aprofundir en l'ecumenisme. Tanmateix, la intolerància religiosa era un tret que distingia tant els catòlics com els reformistes, bàsicament per les ànsies d'unir les esglésies a l'organització política. En els estats on va triomfar la Reforma, aquests van assumir la regulació dels

afers eclesiàstics que abans feia el dret canònic. Costa d'entendre què se n'hauria fet de la reforma de Luter si no hagués tingut el suport dels prínceps alemanys o de l'Església anglicana, sense la monarquia britànica. També què se n'hauria fet de la Contrareforma sense l'empara de la monarquia hispànica, els reis catòlics per antonomàsia.

La intolerància va manifestar-se internament i internacionalment. Localment, els dirigents polítics i religiosos van perseguir qualsevol focus que no s'acollís a la reforma religiosa, i a l'inrevés va fer l'Església catòlica. Internacionalment, la Reforma i la Contrareforma (Concili de Trento, 1545-1563) van conduir a les guerres de religió dels segles XVI i XVII, que van devastar i empobrir Europa. Tot i això, els principis sobre els quals va sustentar-se la Reforma van conduir lentament a la definició i l'assoliment de la tolerància religiosa i de culte, perquè van trencar el dogma i van bandejar qualsevol tipus d'autoritat religiosa amb capacitat per a intercedir davant la divinitat (sacerdoci universal dels creients), van defensar la justificació —és únicament obra de la gràcia de Déu— per la fe i van establir la Bíblia com a únic referent, sense comentaris ni interpretacions.

Els mateixos principis reformistes van permetre que molts cristians dels territoris reformats s'oposessin a la reforma religiosa que havien operat els grans reformistes, com Luter, Zwingli o Calví, perquè la titllaven de conservadora i d'anar contra l'esperit de l'Evangeli i l'església primitiva; a més, menyspreaven la unió entre l'organització política i l'església, i la violència que generava. Luter va combatre els camperols mentre abraçava els interessos dels prínceps alemanys; Zwingli va perseguir els catòlics i els anabaptistes, Calví va inaugurar un govern teocràtic a Ginebra que va perseguir qualsevol tipus de dissidència religiosa, i també la introducció del calvinisme a Escòcia fou violenta. Tots tres, finalment, van menysprear la tolerància religiosa. Els opositors als grans reformistes, alhora reformistes, són els que van apostar per la tolerància religiosa, perquè ells eren víctimes de la intolerància del reformisme conservador. La fidelitat a les seves creences va posar-los contra els seus dirigents, més preocupats del protagonisme polític de la nova església i del seu poder, que de la tolerància. Aquests cristians s'emmarquen dins del que s'anomena *cristianisme radical*: separació de l'estat i l'església. La població reformista que va seguir aquestes propostes era gent senzilla, lluny del poder dels prínceps alemanys o dels monarques reformats. Al principi van ser els anabaptistes (els tornats a batejar), uns perseguits endèmics, els que van formular la separació entre l'estat i l'església i un retorn a la puresa evangèlica. La fragmentació interna de la Reforma va conduir els seus responsables a assumir lentament la tolerància religiosa com una forma de sobreviure.

El segle XVII va veure néixer unes altres esglésies dins el reformisme radical: les baptistes, que recollien molts dels principis dels anabaptistes, dels puritans i del

calvinisme. La realització plena d'aquestes esglésies radicals i d'unes altres perseguides a Europa tingué lloc a les colònies britàniques d'Amèrica. El primer territori cristià que va establir la llibertat religiosa fou la colònia anglesa de Maryland, i va fer-ho el 1632. Aquesta colònia, la va fundar el catòlic George Calvert, Lord Baltimore, anglès convertit al catolicisme el 1624, dret fundacional que va atorgar al seu fill el rei Jacob I. Els catòlics el van criticar per haver instaurat la llibertat religiosa, però el provincial dels jesuïtes anglesos li va donar suport (molts membres de l'Església catòlica treballaven pràcticament i teòricament sobre els efectes d'un règim de tolerància, sobretot als territoris on havien esdevingut minoria). Aquesta llavor va ser recollida per l'anglès Roger Williams, baptista, el gran exponent de la llibertat religiosa a l'Amèrica del segle XVII, fundador de la ciutat de Providence, embrió de la colònia de Rhode Island, el qual va obtenir del Parlament anglès el 1644 un estatut per a l'illa que reconeixia la llibertat religiosa. Williams opinava que la persecució per causes religioses era contrària a la doctrina de Jesucrist, i també denunciava el sistema de Constantí (unió de l'església amb l'estat) que havia prevalgut. Els quàquers van ser tan perseguits com els anabaptistes, tant pels anglicans com pels calvinistes. William Penn, quàquer, reclamava el 1670 el dret a la llibertat de consciència i a la de culte, i opinava que la intolerància religiosa era il·legal i contrària al bon govern.

Lentament, la tolerància religiosa va ser una realitat a Europa als segles XVIII i XIX, perquè va deixar de tractar-se com una qüestió religiosa i va entrar dins d'una categoria política i jurídica. El constitucionalisme americà de 1787 i el francès de 1791 no van fer altra cosa que recollir l'experiència de llibertat religiosa que es vivia en moltes colònies americanes. Joan XXIII admetia el 1963 (discurs del 23 de maig del Concili II del Vaticà) que la llibertat religiosa no era fruit de les esglésies, ni dels teòlegs, tampoc del dret natural cristià, sinó del món laic.

La situació religiosa a l'Estat espanyol al final del segle XVIII i el començament del XIX era molt diferent, perquè hi predominava la intolerància religiosa, la persecució de qualsevol dissidència respecte a la religió oficial, la catòlica. Tanmateix, aquesta dissidència sempre va ser discreta, ja que no tenia el suport de la noblesa, la burgesia o els menestrals per a arrelar, cosa que sí que va ocórrer a França i els Països Baixos, per exemple. Molts teòlegs i pensadors espanyols van oposar-se a la persecució violenta de l'heretgia: argumentaven que la fe no podia imposarse per la força. La tolerància religiosa no va ser un tema de discussió, perquè es temia que conduís a desavinences civils. Des dels Reis Catòlics (conquesta del Regne de Granada i expulsió dels jueus), la monarquia havia assumit i imposat que al seu territori no hi podia viure ningú que no fos catòlic: «cuius regio eius religio», principi recollit posteriorment per la Pau d'Augsburg (1555) i la de Westfàlia (1648), que van consagrar la divisió d'Europa en blocs religiosos. L'Església espanyola tenia la seva

idiosincràsia, perquè al llarg de la història havia estat fidel doctrinalment al papat, però l'havia limitat políticament; és el que s'anomena *regalisme*. Els monarques es reservaven el dret de nomenar els bisbes; donaven el vistiplau a tots els documents que arribaven de Roma, sense el qual no tenien validesa a l'Estat; es reservaren també el control de les decisions dels jutges eclesiàstics pels tribunals civils, i establiren una Inquisició exclusivament espanyola. Doctrinalment, l'Església era obedient al papat, però disciplinàriament no, només obeïa el rei; és el que alguns juristes han assenyalat com una heretgia administrativa. La jerarquia de l'Església catòlica espanyola era un producte de la monarquia. La característica fonamental de les diferents constitucions espanyoles del segle XIX és la intolerància religiosa, la qual va unida a la confessionalitat de l'Estat, tret del breu període que va iniciar la Constitució de 1869. Espanya va endarrerir-se substancialment en matèria religiosa.

La Constitució de Cadis de 1812 inaugurà la intolerància constitucional, ja que establia que «[l]a religión de la Nación española es y será perpetuamente la católica, apostólica, romana, única verdadera. La Nación la protege por leyes sabias y justas, y prohíbe el ejercicio de cualquiera otra» (art. 12). Aquest article no és casual, perquè, de la mateixa forma que l'Europa reformista havia bandejat els dogmes religiosos i havia acceptat el racionalisme liberal, els països catòlics van quedar al segle XIX relegats a règims polítics despòtics i a uns dogmes religiosos ancorats en el Concili de Trento. El text reconeixia la confessionalitat de l'Estat i perseguia la dissidència religiosa. Durant tot el segle XX va existir un àrdua lluita política per instaurar un sistema constitucional i alhora assumir la monarquia i l'Església catòlica (constitucionalisme doctrinari), procedents de l'Antic Règim i totalment alienes a la separació de poders, les quals havien legitimat la seva existència i forma de procedir basant-se en la divinitat i en formes d'elecció que ignoraven el procediment democràtic (censatari o democràtic). El segle XIX, amb les diferents revolucions burgeses, fou un preludi del difícil encaix d'aquestes dues institucions en l'organització política: els conservadors van intentar reiteradament incorporar-les, adaptar-les amb lleus maquillatges, mentre que els progressistes van pretendre retallar-ne les potestats i de vegades eliminar-les (establiment de la República i de l'Estat aconfessional).

El liberalisme doctrinari espanyol va oposar-se a la llibertat religiosa. La confessionalitat que van assumir les Corts de Cadis va marcar la història constitucional espanyola durant el segle XIX, molt especialment les constitucions doctrinàries de 1837, 1845 i 1876, les quals signifiquen l'intent d'adaptar la monarquia i l'Església catòlica a l'estat liberal, que en tots els casos va fracassar. Totes aquestes constitucions reconeixien la confessionalitat catòlica de l'Estat, el qual va haver de sufragar les despeses del clergat i el culte a partir de 1837, i prohibien o exclouïen expressament o tàcita altres creences diferents del catolicisme. Totes tres van servir per a

reconèixer la nova realitat socioeconòmica burgesa i la seva salvaguarda. Amb aquests paràmetres polítics va néixer un estat burgès íntimament lligat o barrejat amb l'Església catòlica, ja que ambdós continuaven complint el vell model de Constantí: s'ajudaven mútuament. El poder polític va ajudar a la gestació i l'extensió d'un fonamentalisme religiós que enfortia el poder eclesiàstic, mentre que l'Església va justificar i va contenir el nou ordre social. L'opció d'aquest liberalisme per la confessionalitat catòlica, com veurem, també la van condicionar les guerres carlines: amb el suport a l'integrisme catòlic i a una concepció de la pàtria (inseparable del catolicisme) que es remuntava a l'Antic Règim, als carlistes (Déu, pàtria i rei) només els quedava pendent la qüestió dinàstica per a la confrontació amb els liberals.

La monarquia i l'Església catòlica costaren molt d'incorporar al nou panorama constitucional. Prova d'això és que la Constitució de 1812 només va tenir vigència fins al 1814, any en què Ferran VII va derogar-la i de nou va imposar l'Antic Règim i el Tribunal de la Inquisició. A partir d'aquest moment es produí un duel entre els partidaris de l'absolutisme i els del liberalisme que s'arrossegà durant els segles XIX i XX i que definí la idiosincràsia de l'Estat espanyol. Durant el Trienni Liberal (1820-1823), altre cop es promulgà la Constitució de 1812, que va ser derogada després que les potències europees absolutistes van enviar una expedició per a imposar novament l'Antic Règim. La Dècada Ominosa (1823-1833) es caracteritza pel perseguiment de la dissidència liberal, moment en què es produí un gran exili intel·lectual, cosa molt comuna durant tota l'etapa contemporània espanyola. Josep Melcior Prat i Colom, un català liberal exiliat a la Gran Bretanya, va traduir al català el Nou Testament de la *Vulgata* llatina per encàrrec de la Societat Bíblica Britànica i Estrangera de Londres. El 1832 es publicava *Lo Nou Testament de nostre Senyor Jesu-Crist, traduhit de la Vulgata llatina en llengua catalana, ab presència del text original*. L'obra pretenia evangelitzar i donar a conèixer la Reforma (una visió diferent del cristianisme catòlic). Tanmateix, fou silenciada i perseguida (no podem oblidar que quan es publicà encara romania vigent el Tribunal de la Inquisició). Aquesta traducció va servir per a revitalitzar la consciència de catalanitat un any abans que Bonaventura Carles Aribau publicqués la seva oda *La pàtria*. Prat sempre va mantenir l'anonimat de la seva traducció per por de les represàlies. Tot i així, després fou nomenat governador civil de Barcelona i president de l'Acadèmia de Bones Lletres, i també va ser un dels promotors de la restauració de la Universitat de Barcelona. A partir d'aquests moments, va començar l'obra evangelitzadora de moltes denominacions protestants, de les quals tenim les primeres notícies en la dècada de 1830. El primer protestantisme espanyol prové, a grans trets, de Gibraltar.

La mort de Ferran VII el 1833 va canviar el panorama polític. Com que no tenia hereu, va succeir-lo la seva filla Isabel II, menor d'edat, contravenint la llei

sàlica, que prohibia l'accés de les dones al tron. Aquest fet marcà el distanciament definitiu dels absolutistes de la reina, que tenia el suport dels liberals, i la seva aposta definitiva per l'infant Carles Maria Isidre de Borbó: naixia el carlisme. La reina regent, Maria Cristina, va atorgar l'Estatut Reial de 1834, que no va satisfer cap força política per les potestats que assumia la Corona, que negligien qualsevol reminiscència d'un sistema constitucional. Aquell any va ser suprimit definitivament el Tribunal de la Inquisició. Després del Motí de la Granja de 1836, la reina Maria Cristina va promulgar novament la Constitució de 1812. Les convulsions socials i polítiques d'aquest primer terç de segle només havien servit per a donar vigència a l'article 12 de la Constitució de Cadis: la religió oficial de l'Estat era la catòlica romana.

L'Estat espanyol i la societat van quedar col·lapsades i atuídes durant la primera meitat del segle XIX, perquè no es produïa el triomf clar del liberalisme ni la derrota de l'absolutisme. Els passos tan discretíssims que feia el liberalisme, que no era majoritari i estava dividit internament, van ser contestats pel carlisme: una opció política que lluitava pel retorn decidit a l'Antic Règim, sota l'excusa que existia un conflicte de legitimitat dinàstica. Amb el lema «Déu, pàtria i rei» va començar un enfrontament amb l'Estat liberal que durant el segle XIX va provocar diferents guerres civils que van dessagnar i empobrir la societat i els recursos públics. La virulència, la força i l'extensió del carlisme van fer que el liberalisme que va arrelar a l'Estat fos conservador, cosa que a la llarga va fer que no fos acceptat ni pels uns ni pels altres i que comencessin a teixir-se opcions polítiques per a superar la situació, com el republicanisme o el catalanisme, per exemple. Mentrestant, però, hi va haver moments puntuals d'una gran tensió revolucionària.

El 1837 va promulgar-se una nova constitució sota la regència de la reina Maria Cristina. No declarava la religió catòlica l'oficial de l'Estat, però l'article 11 disposava que «[l]a Nación se obliga a mantener el culto y los ministros de la religión católica que profesan los españoles». No decretava una confessionalitat política, però sí una de social, perquè se sobreentenia que tots els espanyols eren catòlics, motiu pel qual l'Estat havia de sufragar les despeses de l'Església catòlica per tal de fer realitat el culte. Tot i això, aquesta declaració era avançada, i molt més si tenim en compte que es promulgà durant la Primera Guerra Carlina. Però les forces liberals conservadores van creure oportú, quan van assumir el poder, de promulgar una nova constitució que superés la de 1837, a fi d'incrementar les potestats de la reina i restringir els drets dels ciutadans. L'article 11 de la Constitució de 1845 estableix que «[l]a Religión de la Nación española es la católica, apostólica, romana. El Estado se obliga a mantener el culto y sus ministros». Aquest article refon d'alguna forma el que havien establert les constitucions de 1812 i 1837, i no deixa cap dubte sobre la confessionalitat de l'Estat. Per una part, declara la confessionalitat de l'Es-

tat; per l'altra, l'obliga a sufragar les despeses del clergat i del culte. Què ha pogut passar, mentrestant, perquè es facin aquestes dues distincions? Bàsicament, la desamortització de Mendizábal de 1836, que va afectar més intensament els béns eclesiàstics (dissolució d'ordes religiosos i venda dels seus béns), ampliada el 1855 per Madoz, entre d'altres. L'Església va perdre bona part del seu patrimoni, cosa que va fer-la sentir òrfena davant el liberalisme, que la privava dels seus béns amb l'excusa de potenciar la riquesa del país amb la creació de petits i mitjans propietaris agrícoles. Les desamortitzacions van ser molt ineficaces i només van servir per a augmentar les propietats de la gran burgesia i d'una part de la noblesa: el país va quedar com estava, però amb uns nous propietaris. El latifundisme va perdurar sota formes d'explotació molt arcaïques. L'enquistament econòmic fou un fet consumat i va repercutir en l'organització política i social.

Amb la desamortització, l'Església quedava desposseïda involuntàriament dels seus béns. Una situació molt diferent d'aquella altra que va sorgir de la Reforma, quan va perdre les seves possessions en favor dels prínceps, els nobles i els burgesos que li havien donat suport: poder polític i Església reformada naixien units. Els liberals pressuposaven que una Església espanyola pobra esdevindria inofensiva, com aquella de la Reforma que havia cooperat amb els dirigents polítics, i també seria nacional, sense obediència al papat (fins i tot van proposar el cisma amb Roma; el model a seguir era el de l'Església d'Anglaterra). Però no fou així. Des d'aquell moment, l'Església va exigir una dotació econòmica per a contrarestar tot el que havia perdut amb les desamortitzacions i va iniciar una oposició ideològica a l'Estat liberal que va caracteritzar l'etapa contemporània. D'una Església autònoma va passar-se a una altra de dependent, que necessitava l'ajuda de l'Estat per a subsistir. En aquesta lluita no va estar sola, sinó que el papat li va donar suport per mitjà de les seves encíclics i disposicions. El període contemporani viu una gran lluita entre l'organització eclesiàstica catòlica i les forces polítiques conservadores i reaccionàries, per una banda, i les progressistes —molt fragmentades i sovint sense fites comunes—, per l'altra, per preservar el sistema denominat de Constantí: la unió de l'Església catòlica i l'Estat, que comportava la intolerància religiosa.

Davant la guerra carlista, l'Església es va mantenir a l'expectativa per a veure com es resolva el conflicte i finalment prendre un posicionament ferm. Però el triomf dels liberals en la guerra, la pèrdua dels seus béns i la por que s'intensifiquessin les revoltes populars i es desdibuixés encara més el seu poder temporal i espiritual, van conduir-la a l'acceptació tàcita del sistema constitucional, a canvi que el nou sistema polític reconegués els seus drets, privilegis i organització de «caràcter diví». Fou així com l'Estat espanyol i la Santa Seu van signar el Concordat del 16 de març de 1851, que va regular les relacions entre l'Estat i l'Església fins

al 1931 i del 1941 al 1953. El Concordat declarava la confessionalitat de l'Estat. El papat i l'Església catòlica espanyola reconeixien a desgrana la nova realitat política creada per la revolució liberal i la venda dels béns eclesiàstics; a canvi, el Govern sostenia el clergat, reconeixia el dret de propietat i adquisició de l'Església, li retornava els béns desamortitzats que no s'havien venut, supeditava l'educació a la doctrina catòlica, li atorgava la censura i derogava la legislació estatal que s'oposava al Concordat (la codificació va quedar aturada i els cànons eclesiàstics van continuar en vigor, no va existir cap més altre matrimoni que el catòlic i el registre de les persones va continuar sent el parroquial —el Registre Civil no va crear-se fins al Sexenni revolucionari). L'Església va sortir-ne ben parada, de la signatura del Concordat, perquè havia constatat que la seva bel·ligerància contra el liberalisme no la retornava a l'Antic Règim. Va utilitzar la seva implantació social per a aliar-se amb la burgesia conservadora que ara dominava el sistema. Aquesta aliança perdurà gairebé durant tota l'etapa contemporània. La seva tasca consistí a educar la població en els valors del nou sistema, molt especialment en el respecte a la propietat privada, després de les revoltes viscudes des del principi del segle XIX, que el qüestionaven, i l'organització cada cop més intensa dels obrers.

Les autoritats civils perseguïen la dissidència religiosa sovint a instància de les catòliques, les quals sempre els recordaven la vigència de l'oficialitat del catolicisme. El culte de les religions no catòliques des de la Constitució de 1837 es practicava de forma amagada. No estranya, doncs, que un tribunal condemnés Francesc de Paula Ruet el 1856 a l'exili perpetu, i un altre, Manuel Matamoros el 1860 a la pena de sis anys de presó; ambdós foren uns dels precursors del protestantisme català contemporani. El 1862, el governador civil de Sevilla estava molt escandalitzat perquè a la casa del vicecònsol del Regne Unit de la ciutat se celebraven reunions de culte herètic, les quals eren més concorregudes cada dia, cosa que comunicava a Isabel II molt preocupat alhora que li sol·licitava de reprimir-les, perquè posaven en risc la integritat religiosa de l'Estat.

La Constitució de 1845 va permetre per primera vegada la construcció de cementiris civils. El Decret del 9 d'abril de 1855 els autoritzava per al dipòsit i la sepultura de tots els que havien mort fora de la comunió catòlica romana. També encomanava als alcaldes que vetllessin per les restes mortals, amb la qual cosa acceptava que aquest tipus d'enterrament era una excepció, ja que temia les profanacions (cosa que indica que ja s'havien produït). Tot i això, aquest Decret costà molt de complir: moltes localitats no van disposar d'aquest espai fins gairebé la democràcia actual. Sovint aquests cementiris es construïen fraccionant el cementiri catòlic, però l'Església no estava disposada en algunes localitats a cedir una part dels seus *camposantos* per a la inhumació d'heretges, criminals i suïcides. Les queixes que presentaven al Govern eren constants.

L'existència documental del protestantisme a l'Estat té lloc gràcies a les controvèrsies i els enfrontaments pels enterraments entre les autoritats eclesiàstiques, les civils i els protestants. Les dues primeres sempre obligaven a inhumar pel ritu catòlic, mentre que els protestants s'hi oposaven, si no era pel seu. Molts morts estaven dies i dies sense enterrar abans no es resolía la controvèrsia, que gairebé sempre finalitzava amb la imposició de les autoritats civils d'enterrar el difunt segons els canons catòlics, si el difunt havia estat batejat per aquesta Església. En algunes localitats, aquestes controvèrsies van perllongar-se fins al Concili II del Vaticà.

Pius IX donà a conèixer el 1864 un llistat de vuitanta errors, *Syllabus*, per mitjà del qual condemnava el que anomenava les *llibertats modernes*, com la llibertat religiosa, el socialisme, el liberalisme, el matrimoni civil, la separació de l'Estat i l'Església, les teories que negaven la sobirania temporal del papa... Aquesta condemna va molestar profundament la burgesia espanyola, just quan l'Estat intentava desenvolupar el Concordat de 1851. La Revolució de 1868 i la consegüent caiguda d'Isabel I van propiciar l'aprovació de la Constitució de 1869, la més progressista del segle. El general Prim, regent del Regne, va assegurar als protestants que des de llavors podien predicar lliurement l'Evangelí, perquè cap autoritat els perseguiria. Molt tímidament, però per primera vegada en el constitucionalisme espanyol, es reconeixia la llibertat religiosa, que derogà tàcitament el Concordat, tot i mantenir el suport econòmic de l'Estat a l'Església. L'article 21 del text establia que «[L]a Nación se obliga a mantener el culto y los ministros de la religión católica. El ejercicio público o privado de cualquier otro culto queda garantizado a todos los extranjeros residentes en España, sin más limitaciones que las reglas universales de la moral y del derecho». I molt discretament afegia: «Si algunos españoles profesaren otra religión que la católica, es aplicable a los mismos todo lo dispuesto en el párrafo anterior». La legislació que promulgà el Sexenni revolucionari introduí l'obligatorietat del matrimoni civil i la llibertat d'ensenyament i de càtedra, coses que s'oposaven frontalment al Concordat, que va entrar en fallida... Tot plegat fou derogat a partir de 1876, quan es produí la Restauració borbònica. La Constitució de 1869 fou democràtica i va establir un laïcisme positiu, perquè l'autoritat pública no s'immiscia en les manifestacions públiques religioses, com sí que va fer la de 1931.

Les relacions entre les autoritats eclesiàstiques catòliques i les noves autoritats van ser molt violentes, bàsicament perquè el catolicisme havia perdut la seva primacia i el Concordat de 1851 havia estat derogat tàcitament. La violència arribà fins al punt que els eclesiàstics no acudien a les recepcions oficials del rei Amadeu I al Palau Reial de Madrid. Mentre es debatia la Constitució de 1869, els membres de l'Església Reformada Espanyola, que anys després s'alineà amb la comunió

anglicana, van remetre a les Corts el seu codi de disciplina, perquè hi donessin el seu vistiplau (aquelles reunions denunciades pel governador civil de Sevilla el 1862 van donar com a resultat la constitució d'aquesta Església).

La realitat sociopolítica i religiosa de la jerarquia catòlica quedà ben definida el 1870 quan el Concili I del Vaticà va declarar la infal·libilitat del papa: els països reformats i liberals no s'ho podien creure, perquè era com retrocedir a l'edat medieval. El papa Lleó XIII assegurava en l'encíclica *Libertas Praestantissimum* de 1888 que el liberalisme era la font principal de la perniciosa teoria de la separació entre l'Església i l'Estat, «quan, pel contrari, és evident que ambdues potestats, tot i que diferents en la seva missió i desiguals per la seva dignitat, han de col·laborar una amb l'altra i completar-se mútuament». Al final del segle XIX, l'Església catòlica no havia assumit encara doctrinalment el liberalisme i només tenia la fixació de l'edat mitjana, on creia que s'havien donat la societat i l'organització polítiques perfectes, lluny de la Reforma (la gran apostasia) i el liberalisme, els seus malsons. Llavors, el papat romania teòricament a la cúspide del poder polític, per sobre de l'emperador. Si totes aquestes manifestacions papals no eren suficients per a engrandir l'oposició de l'Església catòlica al liberalisme i al sistema polític constitucional, Pius X va publicar el 1906 l'encíclica *Vehementer Nos*, en què condemnava la separació entre l'Estat i l'Església. Joseph Ratzinger, futur Benet XVI, afirmava anys després del Concili II del Vaticà que l'escanyament d'allò cristià va succeir al segle XIX i el començament del XX amb les encíclicques papals, per la condemna de l'Església a la cultura i les ciències modernes, cosa que li va impedir viure allò cristià com a actual.

El projecte de Constitució federal de 1873 no va ser aprovat per causa de les convulsions polítiques i socials del període. Tot i això, reconeixia que tots els cultes eren lliures a l'Estat, el qual quedava separat de l'Església catòlica, i també prohibia qualsevol contribució pública a cap església o confessió (art. 34, 35 i 36).

Amb la Restauració borbònica, la Constitució de 1876 va implantar novament la intolerància religiosa. L'article 11 establia que «[l]a religión católica, apostólica, romana, es la del Estado. La Nación se obliga a mantener el culto y sus ministros. Nadie será molestado en el territorio español por sus opiniones religiosas ni por el ejercicio de su respectivo culto, salvo el respeto debido a la moral cristiana. No se permitirán, sin embargo, otras ceremonias ni manifestaciones públicas que las de la religión del Estado». L'Església catòlica va veure en aquesta declaració constitucional una tolerància religiosa que contravenia les ensenyances papals. El mateix Pius IX va protestar pel tracte que hi rebia l'Església catòlica, cosa que creia que derogava alguns acords del Concordat de 1851. Les creences dissidents havien de ser invisibles: res socialment podia indicar que existien. Només podien desenvolupar-se en l'àmbit privat, gairebé ocultament, sense cap manifestació a l'exterior,

tant si es tractava de temples com si es tractava d'escoles o cementiris. Fins i tot es va prohibir que els dissidents protestants utilitzessin per als seus temples estils arquitectònics que emprava l'Església catòlica, perquè això podia conduir a la confusió dels seus fidels, els quals, si hi entraven confosos, irremeiablement es posaven en contacte amb l'error i l'heretgia. Les autoritats van interpretar l'article 11 molt estrictament fins al 1931. Quan va promulgar-se, ràpidament fou denunciada l'Església protestant de Menorca perquè a l'exterior del recinte se sentien els cants dels fidels. L'ordenament jurídic va omplir-se de disposicions que defensaven la primacia de l'Església catòlica. Sobretot es van perseguir molt obsessivament la blasfèmia i l'escarni de la religió catòlica. El Concordat de 1851 prenia plena vigència.

La Restauració va instaurar un sistema de tolerància religiosa més fictici que real; naturalment, el mateix va passar amb la llibertat de culte. Les esglésies reformades van tenir seriosos problemes per a poder edificar els seus temples. Quan l'Església Espanyola Reformada Episcopal va construir una catedral a Madrid el 1893, va trobar l'oposició de les autoritats eclesiàstiques catòliques, que creien que a l'Estat els protestants havien de tenir capelles, però mai una catedral! El mateix va succeir el 1905 a Barcelona, quan la comunitat anglicana va comprar una finca al carrer de Pau Claris, fent cantonada amb el de Rosselló, per a edificar una capella. El cardenal Casañas va enfurismar-se i va oposar-se a la seva construcció perquè provocava la venjança divina i inaugurava l'anarquia. A més, donava a conèixer que la llibertat religiosa era absurda i impia. Tot i la seva oposició, la capella va consagrar-se i va dedicar-se a sant Jordi, patró de Catalunya i d'Anglaterra.

A la segona meitat del segle XIX es formulà el discurs sobre la catolicitat de l'Estat, que romangué durant el segle XX. Espanya tenia la missió providencial de salvaguardar el catolicisme i de ser el seu portaestendard, a fi de preservar la civilització cristiana. Qualsevol concessió al protestantisme significava una traïció als herois espanyols que al llarg de la història havien lluitat contra l'heretgia, des de Recaredo i Pelayo fins a Felip II. L'Església catòlica propiciava l'aïllament, per tal de no posar en perill la uniformitat religiosa, la política (un estat centralitzat) i la ideològica (condemna de qualsevol concepció que pogués posar en perill la tríada rei - estat centralitzat - catolicisme). Les encícliques papals van ser la base doctrinal per a la formulació del catolicisme espanyol com a ingredient de l'espanyolisme. En aquest període també es formulà el catalanisme conservador catòlic del bisbe Torras i Bages. El 1928, Alfons XIII es comprometia a lluitar contra l'heretgia i, si era necessari, amb la seva espasa.

L'oposició de l'Església a acceptar la nova realitat social i política que va configurar el liberalisme, com també la seva negativa a perdre els seus béns i els seus privilegis i la tenaç lluita que va mantenir per a no perdre la seva influència ideològica, van conduir a la formulació de l'anticlericalisme, que va ser assumit per

alguns partits polítics, organitzacions obreres i associacions. Fins i tot, d'un anticlericalisme teòric va passar-se a un altre anticlericalisme summament violent que va assassinar clergues i religiosos i va destruir i cremar esglésies i altres béns religiosos. La Setmana Tràgica de 1909 o els primers mesos de la Guerra Civil, el 1936, en són només uns exemples; n'hi ha d'altres que es remunten al segle XIX.

A mesura que s'estenia l'anticlericalisme, també naixia el moviment laïcista, que s'oposava a l'oficialitat del catolicisme i segregava aquella part de la ciutadania que no professava aquesta religió, però alhora s'oposava a l'anticlericalisme per la violència que comportaven les seves accions, ja fossin de paraula o d'obra. Les esglésies reformades van alinear-se amb el laïcisme, perquè socialment i política les equiparaven amb el catolicisme. La Constitució de 1931 va ser fruit d'aquest moviment.

La dictadura del general Primo de Rivera (1923-1930) significà la derogació tàcita de la Constitució de 1876. El cop d'estat del general pretenia superar el parlamentarisme, però va acabar ratificant l'Estat nascut el 1876 i l'oficialitat del catolicisme. La jerarquia catòlica va rebre amb esperança la dictadura, perquè temia la revolució social i Primo de Rivera era la salvaguarda. El dictador va accentuar la repressió contra les esglésies dissidents (va tancar fins i tot algunes escoles evangèliques que romanien obertes des de l'últim terç del segle XIX) i va avalar l'Església catòlica en la tasca de censurar tota mena de publicacions. La caiguda del dictador també ho fou de la monarquia i de l'Estat confessional catòlic.

La proclamació de la Segona República el 1931 canvià les relacions Estat - Església catòlica que havien estat vigents durant bona part dels segles XIX i XX: el Concordat va quedar derogat i el president de la República va renunciar a la presentació de bisbes. L'article 3 de la Constitució de 1931 establia que «[e]l Estado español no tiene religión oficial». L'article 26 disposava que «[t]odas las confesiones religiosas serán consideradas como asociaciones sometidas a una ley especial». I l'article 27 reconeixia el dret a la llibertat religiosa. Aquestes disposicions s'han valorat sovint com a anticlericals, però no hi ha res més lluny de la realitat: la República fou un sistema polític que va optar pel laïcisme.

Quan el president del Govern, Manuel Azaña, va assegurar a les Corts durant el debat de la Constitució que Espanya havia deixat d'ésser catòlica, no es referia a la fe de la seva població, sinó a l'Estat, el qual no professava cap religió, a diferència del que havia succeït durant la monarquia. Això sí, durant la República es va viure un laïcisme que circumscrivia les manifestacions religioses, de totes les confessions, a l'àmbit estrictament privat dels creients; qualsevol manifestació externa havia de gaudir del vistiplau de les autoritats, cosa que pot interpretar-se com un laïcisme negatiu. Va existir una limitació de la llibertat de culte. Qualsevol manifestació externa del catolicisme, com les processons, va necessitar el vistiplau

de les autoritats. Quan es va redactar la Constitució, es temia que l'Església catòlica pogués desestabilitzar el nou règim. D'aquesta forma, va ser tractada com una associació més, dependent del dret comú i controlada per les autoritats civils; tot, per a neutralitzar el seu poder secular. Tot just aprovada la Constitució, alguns eclesiàstics, des de les trones, van començar a denunciar la «sañuda persecución» que vivia l'Església catòlica.

La proclamació de la Segona República correspon al moment en què els protestants van fer irrupció en l'àmbit públic amb igualtat de condicions que l'Església catòlica. A Barcelona, per exemple, van celebrar-se molts actes i mítings de les diferents esglésies evangèliques que no perseguien altra cosa que explicar qui eren i les seves fites, a la vegada que pretenien mostrar un cristianisme diferent del catòlic i aclarir molts malentesos històrics. Poc després de proclamar-se la República, una comissió formada per representants del protestantisme va ser rebuda pel president de la Generalitat, Francesc Macià, i posteriorment una altra ho va ser pel governador civil de Barcelona, Lluís Companys.

Tanmateix, el protestantisme no va augmentar a Espanya durant la Segona República, sinó que va quedar estabilitzat. Als anys trenta hi havia a tot l'Estat aproximadament uns vint mil evangèlics, sobre una població de vint-i-quatre milions d'habitants... En la història del protestantisme espanyol mai no hi ha hagut conversions massives. Amb tot i això, la República correspon al moment de les grans ideologies: socialisme, anarquisme i comunisme, que concebien la religió com un opi que podia adormir la consciència social, motiu pel qual els catòlics i els protestants eren una mateixa cosa. Aquesta contenció també la va propiciar la conceptualització que va assignar-se al protestantisme d'ésser estranger per la presència de missioners forasters: les seves formes de fer resultaven alienes i de vegades estranyes, massa germàniques o anglosaxones, lluny de l'esperit mediterrani del catolicisme. A més, la proclamació de la República coincidir amb la crisi del 1929: moltes esglésies americanes i europees van deixar d'aportar ajuda als protestants espanyols per les penúries que vivien als seus respectius països.

El fet religiós a l'etapa contemporània va estar marcat per pols antagònics: els catòlics intransigents i els anticlericals. Entre ambdós grups existia una població que s'identificava amb creences d'un substrat precristià que havien convergit amb el cristianisme, la més nombrosa, i una altra de minoritària que anhelava una renovació del catolicisme per a adaptar-se a la modernitat (el cardenal Vidal i Barraquer, el canonge Carles Cardó, Unió Democràtica de Catalunya...) i que arribà a la seva majoria d'edat als anys cinquanta del segle XX i es veié refermada en les conclusions del Concili II del Vaticà.

La República va ser laica, però catòlics i anticlericals estaven atents per a imposar el seu respectiu model social i polític: els primers creien que s'havia anat

molt enllà amb la Constitució i la Llei de confessions i congregacions religioses; els altres, que la política religiosa de la República era molt tova. Els primers anys republicans foren d'enfrontaments i malentesos entre els catòlics, els laïcistes i els anticlericals. Tanmateix, la qüestió religiosa no va ser determinant per a la perpetració del cop d'estat del 18 de juliol de 1936, però després, sobretot quan es produí la brutal repressió contra gairebé set mil eclesiàstics i religiosos catòlics, fou un reclam per a criminalitzar la República i legitimar els rebels. El suport de l'episcopat catòlic als insurrectes adoptà la forma oberta el 1937, quan majoritàriament va signar una carta col·lectiva. La situació arribà fins al punt que algun bisbe va titular la guerra de croada.

Després del cop d'estat del 18 de juliol de 1936, les esglésies evangèliques van romandre lleials a la República: sabien que si els colpistes triomfaven, derogarien la llibertat religiosa. Just quan es produí la rebel·lió, van començar a profanar els temples i van detenir alguns pastors evangèlics i fidels, molts dels quals van ser assassinats. Els insurgents van derogar tàcitament la llibertat religiosa i van instaurar novament la intolerància. Altre cop, van reprendre el mite de la unitat espiritual de l'Estat, que l'existència d'unes altres tradicions religioses qüestionava. En el territori republicà, la situació fou molt diferent i el culte va celebrar-se durant tota la Guerra (tret dels primers dies després de la rebel·lió, quan els temples reformats van tancar per precaució, perquè les autoritats no van promulgar cap ordre de tancament, i durant els fets de Maig de 1937). El suport dels protestants a la República fou l'excusa de la dictadura per a perseguir-los i per a no autoritzar durant els primers anys del franquisme la reobertura dels seus temples. L'anticlericalisme que va desfermar-se al territori republicà indica, amb aquestes dades, que intentava agredir socialment i política una institució i els seus membres, no pas una creença religiosa. Durant el període, costa de trobar atacs a l'Evangeli o a la figura de Jesucrist. Justament, els anticlericals denunciaven les incoherències entre la prèdica i la forma de viure l'Evangeli d'alguns eclesiàstics catòlics o de la pròpia jerarquia.

Durant el franquisme l'Església va recobrar l'estatus que va perdre el 1931 i fins i tot va eixamplar-lo, perquè va esdevenir un dels puntals de la dictadura. El catolicisme va ser declarat novament la religió de l'Estat i de la població. La doctrina de l'Església catòlica fou la que va informar tot l'ordenament jurídic. Es reprenia la intolerància religiosa. De nou, els protestants havien de prendre part obligatòriament en les celebracions litúrgiques catòliques, com la jura de bandera; si no ho feien, eren sancionats o empresonats. La llibertat religiosa que considerava la Constitució de 1931 fou suprimida; la dictadura acatava la doctrina de l'Església catòlica, que reiteradament l'havia condemnada. El Decret del 2 de febrer de 1939 va derogar la Llei de confessions i congregacions de 1933 perquè a l'Estat no

existia pluralitat de confessions, segons argumentava. El 1941 es reprenia novament el Concordat de 1851 i el general Franco assumia altre cop el dret de presentació de bisbes, una potestat que havia pertangut als reis d'Espanya. El catolicisme esdevenia un element més de l'escenografia franquista: processons, peregrinatges, misses de campanya... El cardenal Vidal i Barraquer, a l'exili, s'escandalitzava d'aquest acoblament del catolicisme a la dictadura.

La persecució contra la dissidència religiosa va ser molt intensa entre 1939 i 1945, els anys que corresponen a la Segona Guerra Mundial, en els quals la dictadura va poder actuar amb més impunitat per causa del context internacional del moment. La victòria dels aliats va fer que canviessin molts dels seus comportaments. Els temples evangèlics barcelonins van romandre tancats fins al 1946, perquè les autoritats no donaven el vistiplau per a la seva obertura, la qual cosa va conduir els fidels a reunir-se als domicilis particulars, amb la por que la reunió pogués ser denunciada sota l'excusa que era il·lícita i contrària al règim. Foren constants les batudes policials en els domicilis on se celebrava el culte, les quals acabaven suspent-lo i imposant multes molt elevades als assistents, els quals, si eren reincidents, podien acabar a la presó. La por intensa defineix aquest període, perquè la dissidència religiosa fou severament reprimida. Els evangèlics van veure com les autoritats tancaven les seves escoles i les seves editorials, obertes des del segle XIX. Molts mestres van ser depurats i expulsats del magisteri perquè les seves conviccions religioses eren contràries al nacionalcatolicisme; altres van ser condemnats més severament pels tribunals militars o pels tribunals de responsabilitats polítiques justament per la fidelitat a la seva fe. Molts protestants també van ser acomiadats de la feina. El matrimoni va convertir-se en un autèntic calvari per als evangèlics, perquè la legislació només considerava el catòlic. Després del Concordat de 1953, van poder casar-se civilment sempre que obtinguessin de l'Església catòlica el certificat d'apostasia, si eren conversos; però, tot i ser protestants d'origen, de vegades no se'ls autoritzava a casar-se civilment. Les autoritats van confiscar durant la dictadura la Bíblia reformada, la que no portava notes ni interpretacions de les autoritats eclesiàstiques.

El general Franco va promulgar el juliol de 1945 el *Fuero de los Españoles*, una pseudoconstitució que es caracteritzava per l'obstrucció que posava als ciutadans per a l'exercici dels drets que afirmava reconèixer. L'article 6 declarava que «[l]a profesión y práctica de la Religión Católica, que es la del Estado español, gozará de la protección oficial. Nadie será molestado por sus creencias religiosas ni el ejercicio privado de su culto. No se permitirán otras ceremonias ni manifestaciones externas que las de la Religión Católica». Aquest article obria una tènue tolerància, després dels anys de repressió. Les autoritats de Barcelona autoritzaven entre 1945 i 1946 l'obertura de moltes capelles evangèliques i de la sinagoga

jueva, però posteriorment foren gairebé impossibles noves autoritzacions per l'oposició de la jerarquia catòlica, la qual havia argumentat al general Franco que la pràctica d'unes altres religions diferents de la catòlica s'havia acordat per a emparar els estrangers que residien aquí, mai per a espanyols que eren dissidents religiosament. Els jueus barcelonins no van aconseguir la inhumació dels cadàvers a terra fins al 1949; la dictadura els va obligar des de 1939 a enterrar-los en nínxols, la qual cosa s'oposava als preceptes jueus.

Els jerarques catòlics estaven molt enfurismats el 1948 amb el general Franco, perquè havia permès l'obertura de molts temples protestants per a l'ús exclusiu d'espanyols. Alguns sectors del catolicisme, especialment els requetès, van incitar els seus afectes perquè atemptessin contra la dissidència religiosa davant la passivitat de les autoritats. A Barcelona, assaltaren la capella metodista el 1947 i en destruïren el mobiliari. Els assalts van estendre's per tota la geografia catalana i espanyola. Les autoritats franquistes van saber des d'un començament qui eren els autors dels assalts; tot i això, no van fer res per a aturar-los. Els protestants, davant el seu desemparament, van denunciar als mitjans de comunicació internacionals les agressions que patien, a les quals també van afegir-se els jueus. Diferents entitats religioses internacionals van denunciar la dictadura pels seus excessos contra els dissidents religiosos i van concloure que en matèria religiosa Espanya estava endarrerida molts segles. Els assalts, les destruccions i les agressions es van estendre fins al 1952, dos mesos abans de la inauguració del Congrés Eucarístic Internacional de Barcelona. La comunitat jueva de Barcelona fou espiada per les autoritats, les quals tenien «fitxats» molts dels seus membres. El mateix va succeir amb els protestants. Les autoritats van amonestar els jueus el 1952, perquè havien celebrat en un solar del carrer de Casanova, davant de l'Hospital Clínic, la festa dels Tabernacles, amb ostentació i visibilitat, segons manifestaven, cosa que només podia fer la religió oficial, motiu pel qual van fer-los saber que en el futur no permetrien excessos com aquests.

Davant la pressió internacional, el franquisme va idear, a instància dels sectors més retrògrades del catolicisme, una participació dels protestants en el contuberni judeo-maçònic-comunista: les capelles evangèliques no eren altra cosa que lògies maçòniques encobertes, per això des de 1936 el franquisme havia reprimat els evangèlics. La dictadura va fonamentar aquest muntatge en el passat d'uns pocs pastors que havien pertangut a la francmaçoneria abans de la Guerra. Acusar-los d'un delictes de maçoneria era molt fructífer, perquè els acoblava a una tipificació penal que ja havia definit prèviament, i d'aquesta forma els criminalitzava i els denigrava. Durant la dictadura, ser protestant fou sinònim de ser maçó, cosa que va permetre espigar i seguir els protestants per a constatar les seves activitats contràries a la dictadura. Tots els dirigents, pastors i missioners estrangers estaven «fitxats» per la

polícia i eren espiats. L'espiament dels evangèlics i de les seves activitats va perllongar-se fins als anys setanta. Les autoritats franquistes i la jerarquia catòlica sempre van emprar el proselitisme per a perseguir la dissidència religiosa, que posava en risc la religió oficial.

El Vaticà va fer possible que la dictadura fos admesa al concert internacional, després que havia estat aïllada el 1946, a canvi de la signatura d'un nou concordat que confirmava i ampliava les potestats i els privilegis de l'Església catòlica espanyola. El Concordat amb la Santa Seu de 1953 declarava la religió catòlica l'única d'Espanya i reconeixia la dictadura i la potestat de Franco d'intervenir en la designació dels bisbes. A canvi, el règim sostenia econòmicament el clergat i l'eximia del pagament d'impostos. L'Estat atorgava a l'Església la regulació dels matrimonis, l'educació i la censura. El Concordat obligava l'Estat a defensar el catolicisme dels seus adversaris i a impedir la ruptura religiosa. A més, reconeixia la jurisdicció eclesiàstica i eximia els clergues i els religiosos de la submissió a la jurisdicció civil de l'Estat. Les conseqüències del Concordat es van veure ràpidament. La Ley de Principios del Movimiento Nacional, del 17 de maig de 1958, declarava que «[l]a Nación española considera como timbre de honor el acatamiento a la Ley de Dios, según la doctrina de la Santa Iglesia Católica, Apostólica y Romana, única verdadera y fe inseparable de la conciencia nacional, que inspirará su legislación».

Després de la signatura del Concordat de 1953, la repressió contra els protestants va intensificar-se. Aquell mateix any, els requetés van introduir-se a la capella metodista del carrer dels Tallers de Barcelona per a espiar tots els seus actes i alhora causar destrosses, intimidar els assistents i fins i tot agredir-los. La jerarquia catòlica temia que el protestantisme arrelés, motiu pel qual va intensificar el seu perseguiment. Però això només era una temença, perquè la realitat era una altra: el protestantisme s'havia expandit poc des de la Guerra, i fins i tot li costà molts anys recuperar els fidels que llavors tenia. Les autoritats franquistes van continuar denegant les sol·licituds per a l'obertura de nous temples i van tancar els que funcionaven sense autorització. Mai no deixaven cap prova escrita, perquè els evangèlics podien utilitzar-la per a denunciar la dictadura internacionalment: tot era de paraula. La repressió que patien els dissidents religiosos va desprestigiar molt intensament la dictadura.

Des del principi de la dècada de 1950, van començar els contactes entre alguns grups de protestants i altres de catòlics per a cercar un diàleg que rescatés tot allò que les diferents denominacions cristianes tenien en comú; és el que s'anomena *ecumenisme*. Havien estat massa segles de lluites i enfrontaments entre cristians. Tant catòlics com protestants perseguïen establir unes bases comunes de creença i de relació, les quals havien de conduir a la realització d'accions conjuntes a fi de superar malentesos antics. Aquest moviment ecumènic va tenir un gran protagonisme en el Concili II del Vaticà.

Les relacions entre la dictadura i l'Església van ser més difícils després del Concili II del Vaticà i el Concordat de 1953 va començar a fer fallida, perquè moltes de les qüestions que estipulava anaven contra les conclusions conciliars. La doctrina catòlica sobre la llibertat religiosa va fer un gir copernicà després de la declaració *Dignitatis Humanae* del 7 de desembre de 1965 del Concili II del Vaticà: reconeixia el dret civil a la llibertat religiosa i urgia els estats al seu reconeixement i la seva protecció. La dictadura franquista va haver d'acomodar el seu ordenament jurídic a la declaració, per alguna cosa era un estat catòlic. Franco reformà el *Fuero de los Españoles* el 1967 per tal d'assumir la llibertat religiosa i protegir-la, sempre que no s'oposés a la moral ni a l'ordre públics. Posteriorment, promulgà la Llei reguladora del dret civil en matèria religiosa, del 28 de juny de 1967. Però la convivència d'una religió oficial amb la llibertat religiosa (diversitat de creences) no fou gens fàcil, fins al punt que va donar-se la paradoxa que la religió oficial sovint quedava limitada. Tot i aquesta pretesa llibertat, alguns actes que celebraven les creences dissidents van ser espiats per les autoritats franquistes i moltes publicacions i programes radiofònics van sofrir la censura o bé no es van difondre o no es van emetre. No totes les esglésies reformades va donar el seu suport a la nova llei, i les que van oposar-s'hi van patir les represàlies de les autoritats dictatorials.

La lliure inhumació dels cadàvers dels dissidents religiosos en els cementiris espanyols no fou una realitat completa fins després del Concili II del Vaticà, més de cent anys després de la promulgació del Decret dels cementiris civils de 1855. El 1976 el rei renunciava a la potestat de la presentació de bisbes, el nomenament dels quals era exclusiu de la Santa Seu (només retenia el del vicari castrense).

No fou fins a la Constitució de 1978 que va tornar-se a proclamar la llibertat religiosa, com tàcitament havia succeït el 1869 i expressament el 1931. Així, l'article 16.1 «garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte dels individus i de les comunitats sense cap més limitació, en les seves manifestacions, que la necessària per al manteniment de l'ordre públic protegit per la llei». A més, el paràgraf segon d'aquest article protegeix la llibertat religiosa: «Ningú podrà ser obligat a declarar quant a la seva ideologia, religió o creences». A continuació, aquest article, en l'apartat tercer, fa l'aclariment que cap confessió té caràcter estatal, però tot i això «[e]ls poders públics tindran en compte les creences religioses de la societat espanyola i mantindran les conseqüents relacions de cooperació amb l'Església catòlica i les altres confessions».

D'un règim confessional va passar-se a un règim aconfessional. El pas fou molt intens i va trencar molts segles de persecucions, d'intolerància religiosa i d'oficialitat del catolicisme. Si la Constitució va fer esment expressament de l'Església catòlica, fou per a apaivagar els ànims dels sectors que podien oposar-se a la

instauració del nou règim democràtic perquè podien titllar-lo de laïcista, com ja havia succeït durant la Segona República. L'esment constitucional de l'Església catòlica va ser vist per alguns sectors i confessions com una confessionalitat encoberta. Els acords entre les diferents confessions i l'Estat i la nova llei de llibertat religiosa desvetllaren l'aposta en matèria religiosa de la nova democràcia.

BIBLIOGRAFIA

- BARRERO ORTEGA, Abraham. *La libertad religiosa en España*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2006.
- KAMEN, Henry. *Nacimiento y desarrollo de la tolerancia en la Europa Moderna*. Madrid: Alianza Editorial, 1987.
- SOUTO PAZ, José Antonio. *Derecho eclesiástico del Estado*. Madrid: Marcial Pons, 1995.
- VÁZQUEZ OSUNA, Federico. *Les esglésies evangèliques històriques de Barcelona (1876-1978)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona; Consell Evangèlic de Catalunya, 2011, 238 pàgines.